

กลวิธีใช้ความเปรียบจากหัวข้อธรรมในคำกลอนของพุทธทาสภิกขุ

**The Conceit comprises from Dhamma subject in the verse
of Buddhadasa Phikkhu towards Buddhadasa's Poetry**

กัลยา กุลสุวรรณ,

พชรกฤต ศรีบุญเรือง และ พระครูคัมภีร์ ธรรมานุวัตร

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Kanlaya Kunsuwan,

Phacharakrit Sriboonrueng and Phrakhu khumphee Dhammanuwat

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author, E-mail.com: kapko1990@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพมีจุดประสงค์เพื่อศึกษากลวิธีใช้ความเปรียบของพุทธทาสภิกขุในกวีนิพนธ์ชุด “หัวข้อธรรมในคำกลอน” จากภาคแรกของหนังสือ “หัวข้อธรรมในคำกลอน และ บทประพันธ์ของสิริवास” ของพุทธทาสภิกขุ จำนวน 12 หมวด ซึ่งเขียนเป็นกวีนิพนธ์ประเภทกลอนแปดจำนวน 126 เรื่อง แนวคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์คือ แนวคิดเกี่ยวกับภาษาคน-ภาษาธรรมและแนวคิดเกี่ยวกับความนึกเปรียบเทียบ ผลการศึกษาพบว่า ความเปรียบมี 2 ประเภท คือ 1) ความเปรียบประเภทโวหารภาพพจน์ มี 3 ลักษณะจากปริมาณจากมากไปหาน้อย คือ โวหารภาพพจน์ประเภทอุปลักษณ์ บุคลาธิษฐาน และอุปมา และ 2) ความเปรียบประเภทถ้อยธรรม ซึ่งเป็นภาษาธรรมที่ผู้ประพันธ์สร้างสรรค์ขึ้นประกอบการสื่อพุทธธรรมผ่านองค์ประกอบต่าง ๆ ในกวีนิพนธ์ชุดนี้ 3 ลักษณะ จากปริมาณมากไปหาน้อย คือ ถ้อยธรรมในวลี ถ้อยธรรมในประโยคและข้อความ และถ้อยธรรมในคำ การใช้ความเปรียบสื่อพุทธธรรมในกวีนิพนธ์ชุดนี้แสดงถึงอัตลักษณ์ทางวรรณศิลป์ในการสร้างสรรค์พุทธกวีนิพนธ์ของพุทธทาสภิกขุ เป็นองค์ความรู้ที่เอื้อประโยชน์ต่อการเผยแผ่แก่นพุทธธรรมและการใช้ความเปรียบในกวีนิพนธ์

คำสำคัญ กลวิธีใช้ความเปรียบ หัวข้อธรรมในคำกลอน พุทธทาสภิกขุ

* วันที่รับบทความ : 1 กันยายน 2566; วันแก้ไขบทความ 29 กันยายน 2566; วันตอบรับบทความ : 30 กันยายน 2566

Received: September 1 2023; Revised: September 29 2023; Accepted: September 30 2023

Abstracts

Comparative Tactics on Buddha 's Teachings towards Buddhadasa's Poetry This paper is a qualitative research. The objective is to study the technique of using the analogy of Buddhadasa Bhikkhu poetry in the series of 12 poems using a form of Thai octaeter poem called ~klon pad ~with 126 stories. This is the information of the first part of the book ~huekordhammanaikumklon (dharma titles in the poetry)~and~botprapannaikumklonkong siriwayas (Opus of Siriwayas)~ Analytical concepts are human language - Dharma language concept and comparative thought. The results showed that there are two types of analogy as follows

1. Rhetorical Analogy; there are three types of rhetorical comparison in descending order: Metaphor , personification and similitude ,

2. Phrases Analogy : the comparative type using Dharma language created by the author with Buddhist media through various elements. In this poetry, there are three aspects in descending order, dharma teaching in phrases, dharma teaching in sentences-messages and dharma teaching in words The tactics of using analogy in Buddha Dharma media in the poetry are powerful identities of art created language and literature throughout the poetry. It's useful knowledge to disseminate the core of Dharma and the using of analogy.

Keywords: The Conceit comprises; Dhamma subject in the verse; Buddhadasa Phikkhu

บทนำ

เป็นที่ทราบกันของชาวไทยและชาวโลกถึงผลงานของพุทธทาสภิกขุ ในคุณูปการทางพุทธศาสนาผ่านสื่อธรรมะมากมายหลายประเภท ทั้งบทความ นิทานสั้น กวีนิพนธ์ ธรรมบรรยาย จนได้รับความศรัทธาอย่างสูง นอกจากเผยแผ่พุทธธรรมผ่านงานวรรณกรรมร้อยแก้วหลากหลาย “หัวข้อธรรมในคำกลอน” และ บทประพันธ์ของสิริwayas” ที่จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานธรรมสมโภช ฉลอง ชนมวรัช 80 ปี ท่านพุทธทาส ด้วยเจตจำนงในการพัฒนาความสะอาด สว่าง สงบ ในจิตผู้อ่านงานชุดนี้” เป็นวรรณกรรมเปี่ยมคุณค่าอีกเล่มหนึ่ง โดยภาคแรกเสนอ หัวข้อธรรมในคำกลอน ที่มุ่งส่งเสริมสมาธิและปัญญาในแนวพุทธ ดังความตอนหนึ่งว่า

“...ความรู้ ความเข้าใจที่เกิดจากการเพ่งทำนองนี้ จะถูกต้องและมีประโยชน์กว่าจากที่เกิดจากการอ่านตะพืดตะพือ และยังเป็นกรปฏิบัติกรรมฐานภาวนาชนิดหนึ่งอยู่ในตัว ทั้งสมาธิและปัญญาในระดับที่คนทั่วไปจะพึงทำได้ และพร้อมกันนั้นก็เป็นศีลอยู่แล้ว ในขณะที่มีการสังวรระวัง บังคับตัวให้ทำเช่นนั้น ไม่มีโอกาสแก่การจุศีลแต่ประการใด....”

นอกจากเป็นเจตนาสื่อเนื้อความที่แสดงถึงความเอื้ออาทรต่อการพัฒนาปัญญาแต่เพื่อนมนุษย์แล้ว ในมิติการสรรค์สร้างกลวิธีสื่อพุทธธรรมในกวีนิพนธ์ชุดนี้ ยังพบประเด็นชวนติดตามยิ่ง นับจากโครงสร้างการนำเสนอโดยการการจัดหมวดหมู่ทั้ง 12 หมวด 126 เรื่อง โดยเริ่มเสนอบทพุทธคุณหรือพุทธาวารคุณ 9 บท อุบาลีพุทธคุณ 100 บท สื่อความเปรียบเป็นโวหารภาพพจน์ประเภทบุคลาธิษฐาน อุปลักษณ์ และอุปมา รวมถึงถ้อยคำสื่อพุทธธรรม แล้วจึงเสนอพุทธกวีนิพนธ์ 12 หมวดได้แก่ หมวดการงาน หมวดอุปมาธรรม

หมวดโลก หมวดเดือนตน หมวดอธิบายธรรมจากภาพ หมวดศาสนา หมวดความตาย หมวดเป็นให้เป็น หมวดศีลธรรม หมวดมงคล หมวดมอง-มอง หมวดโลก และหมวดปกิณกะ เมื่อพิจารณาเนื้อหาโดยสังเขป พบสารัตถธรรมที่สื่อผ่านกวีนิพนธ์ชุดนี้ทั้งระดับโลกียธรรมและโลกุตระธรรมควรแก่การเผยแพร่สู่ชาวพุทธและผู้สนใจพุทธศาสนา โดยเฉพาะการใช้ถ้อยคำสำนวนในลักษณะความเปรียบในชื่อเรื่องและในเนื้อเรื่องที่แสดงอัตลักษณ์ในผลงานสื่อพุทธกวีและผู้ประพันธ์ ดังชื่อเรื่อง การงานคือการปฏิบัติธรรม โลกนี้คือทางผ่านและบทเรียน สำหรับเรียนพระไตรปิฎก โลกเปรียบมหาสมุทรและกรงไก่ เป็นต้น ในเนื้อหาที่ทำงานองเดียวกัน ดังเช่น

เรือของธรรมแล่นฝ่าทะเลไฟ	เรือของคนอย่างไรยังไม่แน่
เห็นที่จะซี้ซลาดและอ่อนแอ	จึงต้องแพ้แก่เนื้อหนังยังเฝ้าดู
	(พุทธทาสภิกขุ, 2529 : 68)
ตัวการงานคือการประพาศธรรม	พร้อมกันไปหลายสำมีค่ายิ่ง
ถ้าจะเปรียบก็เหมือนคนฉลาดยิ่ง	นัดเดียววิวเกินนกหลายพกเอย
	(พุทธทาสภิกขุ, 2529 : 38)

“เรือของธรรม” “ทะเลไฟ” “ตัวการงานคือการประพาศธรรม” “ถ้าจะเปรียบเหมือนคนฉลาดยิ่ง” “เก็บนก” ที่ท่านนำมาประกอบสร้างกวีนิพนธ์ดังกล่าว เป็นถ้อยคำที่เป็นนามธรรมสื่อภาษาธรรมพยานกับความเปรียบช่วยสื่อความเข้าใจ ความเปรียบ (conceit) หรือ จินตภาพ (concept) เป็นคำสำหรับเรียกภาพพจน์ ซึ่งสร้างการเปรียบเทียบที่เด่นชัด ปกติเป็นการเปรียบเทียบที่ให้รายละเอียดถี่ถ้วน ระหว่างวัตถุสิ่งของสองอย่าง หรือสถานการณ์สองสถานการณ์ที่ไม่เหมือนกัน อย่างไรก็ตาม ภาษาธรรมเป็นเสมือนสิ่งเปรียบเทียบซึ่งเรียกกันว่า “ภาษาธรรม” แสดงว่าในกวีนิพนธ์ชุดนี้ท่านยังคงใช้ความเปรียบเป็นเครื่องมือสื่อพุทธธรรม ซึ่งก่อนหน้านี้ความเรียงประเภทร้อยแก้วใน ชุมนุมเรื่องสั้น ชุมนุมเรื่องยาว ชุมนุมข้อคิดอิสระ และตามรอยอรหันต์มีการใช้ความนึกเปรียบเทียบ 3 ประเภทคือ ความนึกเปรียบเทียบเชิงอุปมา ความนึกเปรียบเทียบเชิงอุปลักษณ์ และความนึกเปรียบเทียบบุคลาธิษฐาน ในหน่วยภาษาระดับคำ วลี ประโยค และข้อความ เป็นวรรณศิลป์ในการสื่อนัยยะแห่งพุทธธรรม “วาทกรรมคำสอนของ กัลยา กุลสุวรรณ (2553 : 269)

โวหารภาพพจน์เป็นอุปกรณ์ทางวรรณศิลป์ที่สำคัญยิ่งของพุทธทาสภิกขุ สมเกียรติ รัชฌ์มณี (2551 : 63) มีทัศนะว่า นอกจากจะเป็นเครื่องมือการถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกแล้ว โวหาร ซึ่งเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่เรียบเรียงข้อความอย่างสละสลวย ยังสื่อถึงชั้นเชิงการใช้ภาษา ความหมายและลักษณะของโวหารที่กล่าวโดยสังเขปนี้บ่งบอกถึงลักษณะการประกอบกันระหว่างเรื่องที่แต่งและถ้อยคำ

จากการพิจารณาเป็นเบื้องต้น พบว่าในอีกแง่มุม ความเปรียบในกวีนิพนธ์ชุดนี้เป็นอุปสรรคต่อการสื่อสาร เพราะผู้เสพไม่อาจเข้าถึงนัยยะของคำและความเหล่านั้นหรือภาษาธรรมของท่าน “.... ภาษาคนคือภาษาโลก ๆ ภาษาของคนที่ไม่รู้ธรรมะพูดกันอยู่ ตามภาษาคนที่ไม่รู้ธรรมะ....ส่วนภาษาธรรมนั้นเป็นภาษาคน

เหมือนกันพูด แต่ว่าได้เห็นธรรมะในส่วนลึก หรือเห็นธรรมะที่แท้จริง แล้วพูดไปด้วยความรู้สึกอันนั้น....นี้เรียกว่าภาษาธรรม (พุทธทาส อินทปัญโญ. ม.ป.ป. : 2-3) ในที่นี้เรียกว่าถ้อยธรรม เช่น โลก เหนือโลก ไม้ ขอน เมา ความก้าวหน้าทางเนื้อหนัง การเข้าถึงธรรมในวรรณกรรมชุดนี้จึงมีอุปสรรคตรงประเด็นการเข้าใจความที่สื่อผ่านถ้อยคำ นอกนั้นเมื่อได้พิจารณาชื่อเรื่องยังพบความเปรียบลักษณะต่าง ๆ เช่น โลกคือเครื่อง ลวงและโรงละคร การตั้งชื่อเชิงอุปลักษณ์ เดินตัวเปล่าเดินเร็วกว่าแบกบ้าน เป็นต้น โดยเฉพาะ “หัวข้อธรรม ในคำกลอน” ดูเหมือนจะบ่งชี้ถึงความหลากหลายของพุทธธรรมและการใช้ความเปรียบที่ยากแก่ความเข้าใจ

การศึกษาความเปรียบในกวีนิพนธ์ชุดนี้อ่าลึกลับซึ่งน่าจะเป็นการเผยแพร่และสาธยายแก่นพุทธธรรม ได้อีกช่องทางหนึ่ง และยังเป็นการสร้างวิถีวิทยาการเขียนพุทธกวีนิพนธ์อีกประการหนึ่ง

วัตถุประสงค์การวิจัย

การวิจัยนี้มีความมุ่งหมายเพื่อเพื่อศึกษากลวิธีใช้ความเปรียบของพุทธทาสภิกขุในกวีนิพนธ์ชุด หัวข้อธรรมในคำกลอน

ระเบียบวิธีวิจัย

ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาข้อมูลกวีนิพนธ์ชุด “หัวข้อธรรมในคำกลอน” ซึ่งเป็นการวิจัยเอกสาร จากหนังสือหัวข้อธรรมในคำกลอน โดยเริ่มจากการศึกษากลอนและบทประพันธ์ของสิริवास 13 หมวด คือ บทพุทธคุณ (ปฐมบทที่เริ่มจากพุทธนวราหคุณ 9 อุบาสีพุทธคุณ 100 บท เรื่อง) หมวดการงาน หมวดอุปมา ธรรมคำกลอน หมวดเตือนตน หมวดอธิบายธรรมะจากภาพ หมวดศาสนา หมวดความตาย หมวดเป็นให้เป็น หมวดศีลธรรม หมวดมงคล หมวดมอง-มอง หมวดโลก และหมวดปกิณกะจำนวน หัวข้อธรรมในคำกลอน หมวดบทนำจำนวน 131 เรื่อง แล้วศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมของพุทธ ทาสภิกขุ ความเปรียบ (The Conceit) และสำนวนโวหาร แล้วศึกษาเรื่องแนวคิดเกี่ยวกับการวิเคราะห์ภาษา คน-ภาษาธรรม แก่นพระพุทธศาสนา นิพพาน สวรรค์ธรรมในระดับโลกียธรรมและโลกุตระธรรม เพื่อประยุกต์ และบูรณาการในการวิเคราะห์กวีนิพนธ์ชุดนี้ จนได้กรอบแนวคิดที่สอดคล้องกับข้อมูลวิจัย จึงดำเนินการ วิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล แล้วเสนอผลการวิจัย 4 ประเด็นคือ สรุปผล อภิปรายผล ข้อเสนอแนะในการวิจัย ที่สืบเนื่องจากการวิจัยนี้ และองค์ความรู้ใหม่

ผลการวิจัย

การใช้ความเปรียบใน กวีนิพนธ์ชุดหัวข้อธรรมในคำกลอน ของพุทธทาสภิกขุ ปรากฏในชื่อเรื่อง และเนื้อความ ที่สื่อสารศีลธรรมในระดับโลกีย์ธรรมและโลกุตระธรรม ผ่านหมวดนำและหมวดหมู่ทั้ง 12 หมวด ดังเสนอแล้วข้างต้น ความเปรียบที่พบมี 2 ลักษณะ คือ ความเปรียบประเภท โวหารภาพพจน์และความเปรียบประเภทถ้อยธรรม ซึ่งเป็นภาษาธรรม โวหารภาพพจน์มี 3 ลักษณะ คือ อุปลักษณ์ บุคลาธิษฐาน และอุปมา ส่วนถ้อยธรรมเป็นความเปรียบเชิงอีกลักษณะหนึ่งที่มีชื่อผ่านภาษาระดับคำ วลี และประโยคและข้อความ ซึ่งนับเป็นอัตลักษณ์ของงานกวีนิพนธ์ชุดนี้ ผู้เขียนมีรายละเอียด ดังนี้

1. โวหารภาพพจน์ในกวีนิพนธ์ของพุทธทาสภิกขุ พบการใช้ความเปรียบในโวหารภาพพจน์ในพุทธกวีนิพนธ์ชุด หัวข้อธรรมในคำกลอนทั้ง 3 ลักษณะ ตามลำดับปริมาณจากมากไปหาน้อย คือ

อุปลักษณ์ บุคลาธิษฐาน และอุปมา คือ ปรากฏในชื่อเรื่องและเนื้อความ มีรายละเอียดและตัวอย่าง

1.1 การใช้อุปลักษณ์ในกวีนิพนธ์ของพุทธทาสภิกขุ การความเปรียบที่สื่อภาพพจน์ในลักษณะอุปลักษณ์ที่ปรากฏในชื่อเรื่องมีจำนวนน้อย และปรากฏในเนื้อความเป็นจำนวนมากดังนี้

1.1.1 การใช้อุปลักษณ์ในชื่อเรื่อง พบ 6 เรื่อง จากหมวดการงานมี 2 เรื่อง คือการงานคือการปฏิบัติธรรม การงานเป็นสิ่งน่ารัก และหมวดศาสนามี 2 เรื่อง คือ ติดตำราจะติดตัง มีธรรมเป็นอาภรณ์ ในหมวดโลกมี 2 เรื่อง คือ โลกนี้คือทางผ่านและบทเรียน โลกนี้คือเครื่องลงและโรงละคร จะเห็นว่า คำหลักและสิ่งเปรียบล้วนเป็นคำและความที่เป็นนามธรรม เป็นถ้อยธรรมที่ต้องตีความจากเนื้อความในกวีนิพนธ์ ดังตัวอย่าง

การงานเป็นสิ่งน่ารัก

อันที่จริงการงานเป็นสิ่งน่ารัก	เมื่อยังไม่รู้จักก็อาจขนาง
ไม่รู้จักก็ปล่อยปละและละวาง	บ้างร้องครางเมื่อรอหน้าว่าเป็จริง
แต่ที่แท้การงานนั้นน่ารัก	สอนให้คนรู้จักไปทุกสิ่ง
ถ้ายังทำยิ่งฉลาดไม่พลาดยิง	ได้ตรงดิ่งสิ่งอุกฤษฏ์คือจิตเจริญ
การงานนี้ดูให้ดีมันน่ารัก	เป็นการชักธรรมะมานำสรรเสริญ
คือมีสติ ฉันทะ ทมะเกิน	ครั้นหยุดเพลีน จิตก็วาง ทางนิพพาน

(พุทธทาสภิกขุ. 2529 : 37)

มีธรรมเป็นอาภรณ์

“คนไร้ธรรมพินเพื่อนเหมือนเปลือยกาย มั่นน่ายาวอดได้ไม่คลิ่นเหียน
คนมีธรรมรู้อายไม่ว่ายเวียน มองดูให้แนบเนียนมีอาภรณ์....”

(พุทธทาสภิกขุ. 2529 : 80)

เนื้อความแรกเรื่อง การงานเป็นสิ่งน่ารัก ยังคงใช้ความเปรียบบรรยายสาระธรรมทั้งระดับโลกหรือแนวปฏิบัติระดับจริยธรรมและระดับอริยชนที่สามารถก้าวถึงนิพพานดังข้อความ “การงานนี้ดูให้ดีมันน่ารัก เป็นการชักธรรมะมาบำสรงเสริญ คือมีสติ ฉันทะ ทมะเกิน ครั้นหยุดเพลิน จิตก็วาง ทางนิพพาน”

ส่วนเรื่อง มีธรรมเป็นอาภรณ์ เป็นการขยายความให้เห็นลักษณะของคนมีธรรมะโดยใช้ความเปรียบเชิงอุปมา คือ “คนพินเพื่อนเหมือนเปลือยกาย” มาสื่อให้เห็นภาพลักษณ์ของคนมีธรรมะ

ชื่อเรื่องเชิงอุปมาในชื่อเรื่องดังกล่าวเป็นการเร้าความสนใจใคร่รู้เป็นเบื้องต้นแล้วจึงสาธยายสื่อความเข้าใจลงไปอีกในเนื้อความ

1.1.2 การใช้โวหารอุปมาอุปไมยในเนื้อความ พบ 99 ข้อความในกวีนิพนธ์ชุดนี้เกือบทุกหมวด ไม่พบในหมวดที่ 10 มีจำนวนมากกว่าสิบข้อความขึ้นไปตามลำดับ คือ ในหมวดที่ 7 เป็นให้เป็น หมวดที่ 11 หมวดที่ 5 หมวดที่ 9 หมวดที่ 4 มีปริมาณมากที่สุด ดังตัวอย่าง จากเรื่อง “ความเป็นพระ” และ “โลกนี้คืออะไรแน่”

“ความเป็นพระคือจิตปราศจากกิเลส รู้สังเกตไม่ประมาทฉลาดเฉลียว
สำรวมรักษาใจไปทำเดี๋ยว เพื่อหลีกเลี่ยงภัยทั้งสามไม่ตามตอม....”

(พุทธทาสภิกขุ, 2529 : 96)

“โลกนี้คือถ้ามืดไม่เห็นแสง ไม่มีความแจ่มแจ้งไม่เฉลียว
คิด-พูด-ทำโมหาไปทำเดี๋ยว ลองคิดเที่ยวโลกสว่างข้างหน้ากัน....”

(พุทธทาสภิกขุ, 2529 : 119)

การสื่อความผ่านความเปรียบประเภตอุปมาอุปไมยดังกล่าวข้างต้น ทำให้เป็นภาพ ช่วยให้เข้าใจคำว่า “โลก” และ “ความเป็นพระ” แล้วจึงขยายความเพื่อความเข้าใจต่อไป

1.2 การใช้บุคลาธิษฐานในกวีนิพนธ์ของพุทธทาสภิกขุ พบในชื่อเรื่อง 2 ชื่อ และในเนื้อความมากเป็นอันดับสองรองจากการใช้อุปมาอุปไมย ดังนี้

1.2.1 การใช้บุคลาธิษฐานในชื่อเรื่อง 2 เรื่องในหัวข้อธรรมหมวดที่ 4 คือ “จิตว่างได้ยืนหญ้าพูด” และ “ใส่เดือนเขียนจดหมายถึงมนุษย์” ดังตัวอย่าง

จิตว่างได้ยินหญ้าพูด

“พระพุทธตรัสรู้จิตอยู่ว่าง ได้ยินเสียงทุกอย่างแกลงใจ
เหมือนมันฟ้องตัวเองแข็งแะไป ว่าไม่มีสิ่งไหนน่ายึดเอา....
ครั้นจิตว่างจะได้ยินแม่ใบหญ้า มันปรึกษาข้อความที่งามซ้ำ
ว่า “ทำไฉนสัตว์ทั้งหลายจะร้ายรำ ด้วยจิตว่างทั้งวังธรรมทั้งปวงเอ๋ย”

(พุทธทาสภิกขุ, 2529 : 75)

เพียงแคจิตว่างแล้วได้ยินหญ้าพูด รวมถึง ไล่เดือนเขียนจดหมาย เป็นกลวิธีสร้างสรรค์ที่เร้าความสนใจให้ใคร่เข้าไปหาคำตอบ เป็นพลังภาษาในกวีนิพนธ์ชุดนี้

1.2.2 การใช้บุคลาธิษฐานในเนื้อความ มีจำนวน 35 ข้อความ ในหมวดที่ 1, 2, 3, 4, 5, 7, 11 และ 12 ดังตัวอย่างจากเรื่อง “เรียนธรรมะ” และ “สาหร่ายเขียนพระไตรปิฎก”

“เรียนธรรมะอย่าตะกละให้เกินเหตุ จะเป็นปรตหิวปราษฎ์เกินคาดหวัง
อย่าเรียนอย่างปรัชญามัวบ้าดัง เรียนกระทั่งตายเปล่าไม่เข้ารอย....”

(พุทธทาสภิกขุ, 2529 : 64)

ความเปรียบลักษณะนี้ในชื่อเรื่องหรือเนื้อความ เป็นกลวิธีช่วยเสริมการสื่อความที่เป็นนามธรรมเป็นรูปธรรม เห็นภาพจนอย่างชัดเจน แสดงถึงวรรณศิลป์ของท่านผู้ประพันธ์ โดยเฉพาะเรื่อง สาหร่ายเขียนพระไตรปิฎก

“เส้นสาหร่ายก่ายกันหนาหน่นัก เป็นลวดลายย้ายยักหลายหมื่นท่า
ประสานสอดทอดไปไม่ลดลา จนทั่ววารีใสในบึงบัว
คือมันเขียนคัมภีร์ที่ครบครัน ทั้งวินัยสุดตันต์ภิกษุธรรมทั่ว
สภาพธรรมสังัจจธรรมประจำตัว ธรรมชาติพันพัวทั่วถึงกัน....”

(พุทธทาสภิกขุ, 2529 : 66)

1.3 การใช้อุปมาในกวีนิพนธ์ของพุทธทาสภิกขุ มีการใช้ความเปรียบลักษณะนี้ในชื่อเรื่องจำนวน 2 ชื่อ ในเนื้อความจำนวน 30 ข้อความ ดังนี้

1.3.1 การใช้บุคลาธิษฐานในชื่อเรื่อง พบ 2 เรื่อง ในหมวด 1 และหมวด 11 คือเรื่อง “โลกเปรียบศาลาให้อาศัย” และ โลกเปรียบมหาสมุทรและกรงไก่ ดังตัวอย่าง

โลกเปรียบศาลาให้อาศัย

โลกนี้เปรียบศาลาให้อาศัย ประเดี๋ยวงใจผ่อนพักแล้วจักผัน
ทางที่ดีเมื่อพรากไปจากมัน ควรสร้างสรรค์ส่งเสริมเพิ่มคะแนน

(พุทธทาสภิกขุ, 2529 : 119)

1.3.2 การใช้อุปมาในเนื้อความ ไม่พบความเปรียบในลักษณะนี้เฉพาะหมวดที่ 8 ดังตัวอย่างจากเรื่อง “ภาระแห่งเจ้าตนหลวง”

“เจ้าตนหลวงห้วงประชาเป็นภาระ ดั่งจอมพระห่างสัตว์ในสงสาร
เจ้าตนหลวงห้วงชาติราชาการ ดั่งสมภารห้วงวัดสมบัติกลาง
เจ้าตนหลวงยังห้วงศาสนา เพื่อไพร่ฟ้าพุทธธรรมพราเสสาง
เจ้าตนหลวงห้วงสืบพระวงศ์,วาง- ทายาทอย่างก่อนมาภาระเออยา”

(พุทธทาสภิกขุ, 2529 : 119)

2. ถ้อยธรรมในพุทธกวีนิพนธ์ของพุทธทาสภิกขุ เป็นความเปรียบลักษณะถ้อยคำสำนวนที่ผู้ประพันธ์ใช้สื่อภาษาธรรมโดยใช้เป็นสิ่งที่เทียบ ปรากฏทั้งในชื่อเรื่องและเนื้อความ มีความหมายลึกกว่าภาษาธรรมดาหรือเรียกว่าภาษาคนในที่นี้ใช้คำว่า “ถ้อยธรรม” แทนภาษาธรรมที่สื่อผ่านภาษาระดับคือ คำ วลี ประโยคและข้อความ เรียกว่าถ้อยธรรมในวลี ถ้อยธรรมในประโยคและข้อความ และถ้อยธรรมในคำ เรียงตามลำดับปริมาณที่พบในกวีนิพนธ์ชุดนี้ ดังข้อมูลโดยสังเขปและตัวอย่าง

2.1 ถ้อยธรรมในวลี ในกวีนิพนธ์ชุดนี้มีทั้งถ้อยธรรมในกริยาวลีและถ้อยธรรมในนามวลี ดังข้อมูลในตาราง 1 และตัวอย่าง

ถ้อยธรรมในวลี	
ถ้อยธรรมในกริยาวลี	ถ้อยธรรมในนามวลี
เมادن หาเนื้อหนัง เหนือโลก ยกตน	แหวนพระธรรม ความก้าวหน้าทางเนื้อหนัง
เปิดตา กำหู่ เปิดปาก บ้าดี	เมฆนอก เมฆใน เมฆจิต ตาบอด
ตายก่อนตาย ประชดธรรม ประชดลม	ตาดู ภัยทั้งสาม นางฟ้าพระไตรปิฎก นางฟ้าหก
ประชดบาป ตาบอดตาดู ปลุกโพธิ	เศียร เต่าหินตาบอด ผุ่งเรือแปดลำ บุรีนิรวาณ
ตายก่อนตาย	

บ้ำดี

ยิ่งทำดีจะมีนรกมาก	ถ้าใจอยากดีเด่นเป็นเจ้าของ
ให้ผู้คนทั้งผองต้องยอมกลัว	คือยอมตัวอยู่ใต้ปัญญา
ไม่ต้องการมรรคผลคณิพพาน	คงต้องการแต่ให้เขาช่วยส่ง
ให้ล้อยลมลาวงไปจมน้ำ	ต้องประสงค์แต่เท่านี้ บ้ำ ดี เอย

(พุทธทาสภิกขุ, 2529 : 49)

อริยมรรคมีองค์แปด

“ พญานาคหกเศียร เฉยฉวีฉวัด	เที่ยวขบกัดอารมณ์หกออยู่ผกผัน
หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไส้พัลวัน	รูป เสียง กลิ่น รส ฉวีกระสัน ธรรมารมณ์
พญาครุฑขุดขำกำนาคไว้	มนุษย์ผ่านไปได้โดยเหมาะสม
ด้วยเรือฝูงแปดลำทวนน้ำลม	ในธารธรรมงามอุดมสะดวกดี
มีมนุษย์ถึงก่อนวอนเรียกขาน	ให้ทุกท่านตามมาอย่าผันหนี
ของจขวานกันและกันให้ทันที	ถึง บุรีนิรวาณ ก่อนก็ตาย

(พุทธทาสภิกขุ, 2529 : 65)

ถ้อยธรรมในคำ “บ้ำดี” ในที่นี้มีความหมายต่างไปจากธรรมดา แต่หมายถึง การผู้โยง ยึดมั่นในคำ สรรเสริญ เช่นกันกับ “พญานาคหกเศียร” ที่ไม่ได้หมายถึงพญานาค รูปบุษบาตามความเชื่อของคนทั่วไป แต่ หมายถึงอายตนะทั้งหก (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ในบทกวีนี้ยังเชื่อมโยงถึง ฝูงเรือแปดลำ ซึ่งหมายถึง อริยมรรคมีองค์แปด หรือศีล สมาธิ ปัญญา ที่จะมาปกป้องให้ก้าวผ่านพ้นการตกอยู่ใต้อำนาจพญานาคหกเศียร เข้าสู่แดน นิพพาน หรือ **บุรีนิรวาณ**

2.2 ถ้อยธรรมในประโยคและข้อความ

ถ้อยธรรมในประโยคและข้อความ	
ถ้อยธรรมในประโยค	ถ้อยธรรมในข้อความ
ไร้ธรรมผีสิง ไฟไหม้โลก มองดินเห็นฟ้า ศีลธรรมหันหัวลา กิเลสไสหัวส่ง คนไร้ธรรมพิน เพื่อนเหมือนเปลือยกาย พราหมณ์กลิ่นพุทธ เรือธรรมฝ่าทะเลไฟ	ธรรมของใครใครเห็นตามเป็นจริง จมลึกในโลก ปริญาตายก่อนตาย รสความว่างอิมโอะชะตลอด ดวงประทีปแห่งปัญญาถ้าเต็มผลย่อมเต็มล้นด้วย มหากรุณา ศาสนาเนืองอก อย่าถือแต่ตำราจะพา เวียนวนติดตั้ง

เราถือศาสนาอะไรกันแน่

ศาสนาโบสถ์วิหารการวัดวา	ศาสนาคือพระธรรมคำสั่งสอน
ศาสนาประเพณีธรรมตามขั้นตอน	ศาสนาพาส์ตัจจรจนนิพพาน
ศาสนาเนื้องอกพอกพระธรรม	ศาสนาน้ำคร่ำของเป็ดห่าน
ศาสนาญาติพี่น้อง	ศาสนาวิถรรกวนบ้านเมือง

(พุทธทาสภิกขุ, 2529 : 75)

“ศาสนาเนื้องอก” และบริบทความ บ่งบอกถึงความผิดเพี้ยนของชาวพุทธ ที่ไม่ทราบแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา หลงตกในวิถีพุทธพาณิชย์ ไสยศาสตร์

2.3 ถ้อยธรรมในคำ มีทั้งถ้อยธรรมในคำกริยาและถ้อยธรรมในคำนาม ดังข้อมูลในตาราง 2 และตัวอย่าง

ถ้อยธรรมในคำ	
ถ้อยธรรมในคำกริยา	ถ้อยธรรมในคำนาม
เพ่ง เมา ว่าง สบไล่ เหนือเมฆ สบไล่	หมอน ไม้ขอน หนวดเต่า อาจารย์ไก่ โลกคนกรงไก่

มอง มอง มอง

“มองอะไรมองให้เห็นเป็นครูสอน มองไม้ขอนหรือมองคนมองค้นหา
มองเห็นความเสมอกันมีปัญญา มองเห็นว่าล้วนมีพิษอนิจจัง...”

(พุทธทาสภิกขุ, 2529 : 116)

โลกเปรียบเหมือนมหาสมุทรและกรงไก่

โลกนี้เปรียบปานว่ามหาสมุทร	ปลามนุษย์ผุดไหวอยู่ไหวไหว
เพราะตมหาหมื่นวิถีเข้าจิตใจ	วังขวกไขว่เหยื่อตีมีไม่พอ
โลกนี้คือกรงไก่เขาใส่ไว้	จะนำไปแลเนื้อไม่เหลือหลอ
จิกกันเองในกรงได้ลงคอ	เฝ้าตั้งขอรบกันฉันทันทีกลัว

(พุทธทาสภิกขุ, 2529 : 120)

กลวิธีใช้ความเปรียบประเภทโวหารภาพพจน์ผนวกกับถ้อยธรรมดั่งเสนอข้างต้น เป็นการประกอบสร้างทางวรรณศิลป์ที่ลงตัว งดงามด้วยลีลาทางฉันทลักษณ์ในรูปแบบกวีนิพนธ์ประเภทกลอน ด้วยสารัตถะทางธรรมในระดับจริยธรรมและอริยมรรค เห็นอัตลักษณ์ทางกวีของพุทธทาสภิกขุ โดยเฉพาะการสื่ออรรถรสทางเสียงและคำได้อย่างทรงพลังด้วยถ้อยธรรมที่สร้างจินตนาการให้เข้าถึงธรรมและจุดประกายให้ใฝ่ศึกษาพุทธธรรมให้กระจ่าง

อภิปรายผลการวิจัย

นอกจากการใช้ความเปรียบลักษณะต่าง ๆ ที่สรุปมาข้างต้น อันเป็นความมุ่งหมายหลักในการศึกษาครั้งนี้แล้ว คุณค่าในการศึกษาครั้งนี้คือทำให้ตระหนักถึงอัตลักษณ์ด้านการสร้างพลังภาษาของพุทธทาสภิกขุ ได้ทราบอรรถภาพและวัจนลีลาด้านการประพันธ์กลอนและผลงานเหล่านี้ยังโลดแล่น เยียวยาสังคม จนถึงปัจจุบัน

ลำดับแรกเป็นทำให้ตระหนักในอัตลักษณ์ด้านการใช้ความเปรียบของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งได้ศึกษาผ่านงานเขียนประเภทร้อยแก้วมาแล้ว เมื่อได้ศึกษากวีนิพนธ์ชุดนี้ จึงทราบว่า การใช้ความเปรียบในการสื่อธรรมะเป็นปัจจัยสำคัญต่อการสร้างความสำเร็จและเข้าถึงธรรมอย่างถูกต้อง เป็นสุนทรียรสทางเสียงและความหมาย เป็นการเติมเต็มพลังทางภาษา เช่น เรื่อง “มังคุดธรรม” “ไอ้จ้อหนึ่งหยิบมังคุดทั้งเปลือกฝาด ก็อาละวาดขว้างทิ้งกลิ้งหลุนหลุน ไอ้จ้อหนึ่งมีปัญญารู้ค่าคุณ หยิบบิดุนกินเนื้อในชิ้นใจลิง คนโง่จับศาสนา ร้องว่าฝาด ก็อาละวาดโกรธใจคล้ายผีสิง สัตบุรุษชุดพระธรรมได้ความจริง ดื่มธรรมยิ่งดื่มสุขทุกคืนวัน ลิงหรือคนก็วิกลได้ด้วยกัน กลืนถูกมันก็กลืนคล่องไม่ต้องฝืน กลืนทั้งเปลือกตาเหลือกตายทั้งยืน กลืนเนื้อในชิ้นมีนรีนเริงธรรม”

ส่วนถ้อยธรรม (ภาษาธรรม) ทั้งระดับคำ วลี ประโยคและข้อความ นับเป็นอุปกรณ์การสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ โดยเฉพาะการสื่อความเชิงนามธรรม ที่ต่างจากภาษาธรรมคา (ภาษาคน) โดยเฉพาะรูปแบบกวีนิพนธ์ประเภทกลอนกับโวหารภาพพจน์ และถ้อยธรรมที่ผู้ประพันธ์สื่อ จะมีประสิทธิภาพดังมุ่งหมายหมายถึงความสำเร็จของการสื่อสารดังความในเรื่อง มังคุดธรรม ทั้ง 3 บท ที่ท่านนำคำทั่วไป (ไอ้จ้อ, มังคุด) ความเปรียบประเภทโวหารภาพพจน์ (คนโง่จับศาสนา ร้องว่าฝาด ก็อาละวาดคล้ายผีสิง) มาร้อยเรียงตามข้อกำหนดของบทกลอน เป็นความลงตัวทางด้านรูปแบบและเนื้อหาและเป็นแบบอย่างในการสร้างสรรค์พุทธกวีนิพนธ์ ที่เน้นการกล่อมเกลาคำความรู้ กระตุ้นการคิด “...รูปแบบมิใช่สิ่งที่จับลงด้วยตัวเอง ความงามของรูปแบบนั้นส่วนมากจะปรากฏอยู่เฉพาะเมื่อเป็นประโยชน์ต่อการสร้างศิลปะชิ้นนั้นเท่านั้น ประโยชน์ที่ว่านี้ก็คือการสร้างแรงกระแทบอารมณ์และการกระตุ้นให้คิดนั่นเอง...” (ดวงมน จิตรจำนงค์, 2556 : 254-255)

นอกจากกลวิธีในความเปรียบของกวีนิพนธ์ชุดนี้ข้างต้น เมื่อได้พิจารณาเนื้อหาเป็นเบื้องต้น พบว่า สอดคล้องกับสังขธรรมของชีวิต และการก้าวสู่มรรคผลนิพพานในที่สุด “ความแก่หง่อมย่อมทุกข์ทุกเลมมาก ตั้งคนบอดข้ามปากฝั่งคลองหา วิธีไต่ไผ่ล้าคลานคลำมา กิริยาแสนทุกข์ทุกเลแล...” (พุทธทาสภิกขุ, 2529 : 81) นอกจาก “ความแก่หง่อม” ผ่านกวีนิพนธ์หมวดความตายดังกล่าวแล้ว ยังพบคำและความที่สื่อความ ลักษณะนี้ในเรื่อง พุทธทาสจักไม่ตาย วิธีทำไมให้ฉันตาย และอยู่กับนิรันดร์ “พุทธทาสจักอยู่ไปไม่มีตาย แม้ร่างกายจะดับไปไม่ฟังเสียงร่างกายเป็นร่างกายไปไม่ล่าเอียง นั่นเป็นเพียงสิ่งเปลี่ยนไปในเวลา...” (พุทธทาสภิกขุ, 2529 : 88) ปัจจุบัน คีตกวี “พุทธทาสนิรันดร์” ยังเผยแพร่ผ่านช่องทาง ยูทูบ ให้ได้ติดตาม

ข้อเสนอแนะ

นอกจากทราบถึงกลวิธีการใช้ความเปรียบตามจุดประสงค์การวิจัยแล้ว ยังได้สัมผัสกับสารัตถะทางธรรมะในพระพุทธศาสนาในพระพุทธศาสนาในระดับโลกียธรรมและโลกุตระธรรม ที่ควรศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม ให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ในลำดับต่อไป

เพื่อเป็นการสร้างองค์ความรู้ด้านการใช้ความเปรียบในกวีนิพนธ์ และวรรณกรรมพุทธศาสนา สำหรับการวิจัยครั้งต่อไป ควรศึกษากลวิธีการใช้ความเปรียบระหว่างยุคสมัยและ/หรือเปรียบเทียบระหว่างกวี และศึกษาพลวัตของการใช้ความเปรียบในกวีนิพนธ์

องค์ความรู้ใหม่

การวิจัยนี้นอกจากทำให้ทราบกลวิธีการใช้ความเปรียบด้านการใช้โวหารภาพพจน์ของพุทธทาสภิกขุ แล้ว ยังพบการสร้างสรรคถ้อยคำสื่อภาษาธรรม ซึ่งผู้เขียนเรียกว่า “ถ้อยธรรม” ที่บังความหมายได้ลึกซึ้งกว่าธรรมดา คือถ้อยธรรมในคำ ถ้อยธรรมในวลี และถ้อยธรรมในประโยค โดยใช้เป็นสิ่งเปรียบเทียบที่ทำให้สื่อภาพพจน์ในความเปรียบได้ชัดเจน เพิ่มวรรณศิลป์และพลังภาษาในกวีนิพนธ์ โดยเฉพาะกวีนิพนธ์ชุดนี้ อาจเรียกได้ว่า “พุทธกวีนิพนธ์” นอกนั้นยังทำให้ผู้ศึกษาได้เห็นอรรถภาพด้านวรรณศิลป์ของพุทธทาสภิกขุ จุดประกายสนใจใคร่รู้สารัตถะธรรมทั้งระดับโลกียธรรมและโลกุตระธรรม ทั้งยังเป็นแนวทางการเขียนพุทธกวีนิพนธ์

เอกสารอ้างอิง

- กัลยา กุลสุวรรณ. (2553). *วาทกรรมคำสอนของพุทธทาสภิกขุ*. วิทยานิพนธ์ ปร.ด. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ทองสุข เกตุโรจน์ (แปลและเรียบเรียง). (2529). *อธิบายศัพท์วรรณคดี*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา. พุทธทาสภิกขุ. (2529). *หัวข้อธรรมในคำกลอน*. กรุงเทพมหานคร: สวนอุศมมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. (ม.ป.ป.). *ภาษาคน-ภาษาธรรม*. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- ดวงมน จิตรจ้านง. (2556). *วรรณคดีวิจารณ์เบื้องต้น*. กรุงเทพมหานคร: ประพันธ์สาส์น.
- สมเกียรติ รัชชมนั. (2551). *ภาษาวรรณศิลป์*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: สายน้ำใจ.
- สุจิตรา จงสถิตวัฒนา. (2544). *พุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่*. กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุวรรณา สถาอนันท์. (2536). *ปรัชญาพุทธทาสภิกขุกับมหายานธรรม*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อำนวยการ ยัสโยธา. (ม.ป.ป.). “ภูมิปัญญาการนำทางสู่เนื้อธรรมของท่านพุทธทาส,” *ภูมิปัญญาทักษิณจากวรรณกรรมและพฤติกรรม*. 117. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท.